

## Uimahuoneita ja kroolin läiskettä Kuusankoskella

Huomattava osa maamme paperi- ja massateollisuudesta hakeutui 1870–1880-luvuilla Kymenlaakson maalaiskyliin, joissa oli tarjolla Kymijoesta saatavaa vesivoimaa.<sup>1</sup> Tehtaiden rakentamisen ohella yritysten oli ruvettava huolehtimaan myös työntekijöistään. Kymintehdas ja Kuusaa poikkesivat monista teollisuuskylistä sikäli, että niiden keskenään kilpailevat yritykset rakensivat tehtaansa saman kosken vastakkaisille rannoille. Kylät kasvoivat, mutta kuusaalaiset ja kymiläiset elivät ikään kuin omissa valtakunnissaan.

Viiden kilometrin päässä sijaitsevan Voikkaan paperiteollisuuslaitos oli kilpailijoitaan nuorempi. Silti siitä tuli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä seudun johtava teollisuus- ja liikekeskus. Kolmen tehdasyhdyskunnan poikki virtaava Kymijoki rikkoi alueen yhtenäisyyttä, ja seudusta muodostui hallinnollisesti repaleinen. Kuusankosken tehdaskylä kuului Iittiin; Kymintehdas ja Voikkaa olivat osa Valkealaa. Siten tehdasyhdyskuntien asioista päätettiin teollistumisen alkutaipaleella kahdessa kunnassa ja kolmessa yhtiössä. Kylien kolmijakoisuus säilyi, vaikka yhtiöt fuusioituivat vuonna 1904 suureksi Kymiyhtiöksi.

### **Tehtaan kupeessa**

Kiinnostus uintiin oli 1800-luvun Suomessa vähäistä. Lisäksi vuosisadan loppupuolella orastanut harrastus jakautui lisäksi kahtia. Säätyläiset kylpivät katseilta suojatuissa uimakopeissa rahvaan pulikoidessa alasti luonnon muovaamilla rannoilla. Varsinainen uimataito oli molemmissa kansankerroksissa harvinaista. Kylpemis- ja uintikäyttöön suunnitellut rakennelmat olivat yleensä pelkkiä laitureita ja uimahuoneita, joiden altaat oli karsinoitu.

Uimalaitoksella on tarkoitettu rakennelmaa, jonka yhteydessä ovat pukuhuoneet, hyppytorni sekä usein myös sauna.<sup>2</sup>

Uimahuoneessa nautittujen kylmien kylpyjen ja uimisen taival Kuusankoskella käynnistyi lähes yhtä aikaa tehtaiden rakentamisen kanssa. Vuonna 1879 otettu valokuva Kymintehasta on vanhin todiste Pohjois-Kymenlaakson ensimmäisestä uimahuoneesta. Valokuva on otettu seitsemän vuotta sen jälkeen, kun tehtaiden rakentaminen Kuusaankoskeen aloitettiin. Kuvassa erottuu tehtaan kupeessa idyllinen valkoiseksi maalattu ja veistetyin harjakoristein varustettu pukuhuone. Varsinainen uimahuone oli vajaan kymmenen neliön suuruinen. Toisessa, vuonna 1885 otetussa kuvassa näkyy, että pukuhuoneen ja siitä joelle päin työntyneen suljetun uimahuoneen välillä oli noin metrin pituinen umpinainen silta.<sup>3</sup>

Pohjois-Kymenlaakson ensimmäinen uimahuone sijaitsi Kuusaankosken eteläpuolella vuonna 1892 valmistuneen rautatiesillan yläpuolella. Silta yhdisti Myllysaareen valmistuneen Kuusankoski Osakeyhtiön tehtaan yleiseen rautatieverkkoon. Uimakoppi oli rakennettu aivan tehdaslaitosten äärelle vaiheessa, jolloin alue oli erotettu riukuaidalla virkamiestalojen ranta-alueesta. Kun tehdas tarvitsi 1900-luvun alussa lisäahueita, uimakoppi purettiin laajennusten tieltä.

Myös Kuusaan puolella oli tehtaan virkailijoille tarkoitettu uimahuone. Se sijaitsi vanhassa lautturannassa Kuusaankosken alaputouksen pohjoisrannan suvannossa. Tarkkaa tietoa tämän rakennelman valmistumisvuodesta ei ole, mutta uimahuone on merkitty UPM-Kymmenen keskusarkistossa säilytettäviin vuosien 1911–1913 karttoihin. Kuusaalla uintimahdollisuuden tarjonnasta puistosta kehittyi 1900-luvun alussa herrasväen vapaa-ajanviettopaikka. Varsinainen uimahuoneensa oli ilmeisesti ajautunut jäiden repimänä tulvivaan jokeen, sillä talvella 1912–1913 otetussa kuvassa sitä ei enää näy. Koko rakennelma pukuhuoneineen oli hävinnyt kesään 1921 mennessä, minkä todistaa paikasta kuvattu postikortti.<sup>4</sup>

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

---

### Herrasväen karsinassa

Kymintehaan herrasväki oli saanut vaikutteita eurooppalaisesta promenadikulttuurista, johon myös uinti ja kylpeminen kytkeytyivät. Siksi kylään rakennettiin vanhojen uimahuoneiden pur-

kanisen jälkeen uusia tiloja. Kymintehtaan vanha uimahuone purettiin vuosien 1905–1909 aikana ja uusi uimahuone rakennettiin keilaradan alapuolelle rantaan nykyistä Hölsänniemeä vastapäätä. Uusi rakennus näkyy vuoden 1910 kartassa merkinnällä "Kymmene bruk sinhus". "Kymintehtaan insinööri" ja "Vifteeni"-nimimerkeillä tehtaan varhaisaikoja kirjoituksissaan tallettanut Fredrik Nilsson (1896–1986) on kuvaillut keilaradan uimahuonetta:

*"Paikalla oli puinen pukuhuone ja näkösuojattu uimatila sekä myös vapaata, nähtävissä olevaa uimatilaa, joka ulottui jonkun matkaa virtaavaan veteenkin, mutta virtaan joutuminen oli kuitenkin estetty pohjaan juntatulla yhtenäisellä, umpinaisella lauta-aitauksella. Uimaria esti joutumasta virran vietäväksi uimatilaa suojaava pystyyn rakennettu harvasäleinen aitaus. Lankkujen toinen pää oli joen pohjassa ja toinen noin parisen metriä vedenpinnan yläpuolella. Lankkujen välissä olevien aukkojen kautta saattoi vesi vaihtua voimakkaasta virrasta johtuen jatkuvasti. Uimatilan pohjassakin oli laudoitus, joka suojasi jalkojen likaantumiselta."*

Nilsson on maininnut Kymintehtaan puolelta kaksi muutakin lukittua uimahuonetta. Toisen rakennelman tarve ilmeni viimeistään silloin, kun Mustavuorelle rakennettiin vuosina 1914–1916 laaja tehtaan virkailijoiden asuinalue. Joessa ylimpänä oli korkean ja jyrkkäseinäisen Mustanvuoren jyrkänteen alla sijainnut uimahuone, jossa Nilssonin kuvauksen mukaan oli lautarakenteinen pukukoppi ja veteen johtaneet portaat. "Vifteeni" arveli, että tehtaan virkailijoille tarkoitettu uimahuone ei olisi työväestöä kiinnostanutkaan, sillä pieni, karsinoitu rakennelma rajoitti varsinaisessa uimisessa tarvittavaa tilaa. Nämä Kymintehtaan uimahuoneet hävitettiin uintimaisemasta viimeistään vuoden 1918 tapahtumissa.<sup>5</sup>

### Maisterien koulutusta

Valtiovallan kiinnostus urheilun kasvatuksellisiin ja terveydellisiin vaikutuksiin virisi Suomen itsenäistymisen myötä. Sitä ennen urheilutoiminnan edistämisestä vastasivat lähinnä urheiluseurat. Myös voimistelun- ja kansakoulunopettajien rooli liikuntakulttuurin leviämisen kannalta oli merkittävä.

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

Kilpauinnin ja uimaopetuksen kehitys vauhdittui vuonna 1906 perustetun Suomen Uimaliiton ansiosta. Lajiliiton organisaatio oli alussa heikko, ja uinnin levitystyötä tekivät vahvat uimaseurat, kuten Helsingfors Simsällskap (perustettu vuonna 1892) ja Vasa Simsällskap (1902). Vuonna 1904 perustetun Kuopion Uimaseuran merkitys lajin leviämisen kannalta Itä-Suomessa oli huomattava. Kymenlaakson johtavaksi uimaseuraksi 1900-luvun alussa kohonnut Kotkan Uimaseura perustettiin vuonna 1905. Pitkistä maantieteellisistä etäisyyksistä huolimatta uimaseurojen vuorovaikutus muotoutui tiiviiksi. Suomenkielinen seurakenttä oli kuitenkin jakautunut: uimaliiton ja TUL:n seurat toimivat tahoillaan vuodesta 1919 lähtien. Uimaliitosta tuli porvarillisen urheilukeskusjärjestö SVUL:n jäsen vasta vuonna 1938.

Sompasen uimalaitoksen rakentamista Voikkaalle vauhditti osaltaan Uudenmaan kuvernöörin päätös heinäkuussa 1913, jolloin hän kielsi sadan markan sakon uhalla uimisen ja aurinkokylpyjen ottamisen ilman uimapukuja asuttujen seutujen jokien ja järvien rannoilla. Yleisillä uimapaikoilla uimapukuja alettiin nähdä vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Uimahuoneilla ja uimahuoneissa alasti uiminen kuitenkin jatkui koko valtakunnassa. Monilla paikkakunnilla kummallekin sukupuolelle oli osoitettu omia uimahuoneita ja -laitoksia.<sup>6</sup>

Kuusankoskella uimakoulu- ja -kilpailutoiminta keskittyi vuodesta 1915 vuoteen 1935 lähes täydellisesti Sompaselle, jonne rakennettiin paikkakunnan ensimmäinen hyppytorni ja kilpauintirata. Uusi uimala tarjosi riittävät puitteet paikkakunnan ensimmäiselle uintia harjoittaneelle urheiluseuralle, Voikkaan Uimaseuralle, joka perustettiin neljä päivää ennen kesän 1915 uimakoulun päättäneitä vihkiäisiä.<sup>7</sup> Seuran toiminta kuitenkin hiljeni vuoden 1919 jälkeen, kun suuri osa jäsenistä jatkoi harastustaan TUL:n jäseneksi liittyneessä Voikkaan Viestissä.

Sompasen ensimmäisestä promootiosta laaditussa selostuksessa mainitaan avovesiuinnin suurimmasta ongelmasta: kylmät kesät saattoivat joinakin vuosina rapauttaa uintiharrastuksen lähes olemattomiin.

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

*"Uimakoulu lapsille on koko kesän toiminut ja on sitä ylläpitänyt Voikan tehdas, josta kiitos sen isännöitsijälle insin. Norrmanille. Hänen toimestaan tehdas rakennutti viime keväänä Sompasjärven rannalle, kylläkin pienen, mutta meidän oloihimme käytännöllisen uimalaitoksen*

*pukuhuoneineen ja hyppytelineineen. Uimaopettajana on toiminut opett. Akseli Lehti. Oppilaita kirjoitautui alussa 300, mutta kylmä kevätkesä ja yleinen rokotus riistivät innostuksen suurelta osalta.*"<sup>18</sup>

Lehdissä uutisoidut hukkumistapaukset virittivät vuosisadan alussa keskustelua uimataidon tarpeellisuudesta. Uutiset ja keskustelu osaltaan kannustivat uinnin parissa toimineita henkilöitä filantrooppisiin pyrkimyksiin. Ensimmäkin näytökset tarjosivat vähävaraisten työläiskotien lapsille huvitusta. Toiseksi järjestäjien ajatuksena oli houkutella uinnin pariin lapsia, jotta uimataito leviäisi mahdollisimman laajalle. Kolmanneksi uimahuoneiden ylläpidolla haluttiin edistää väestön yleistä hygieniaa.<sup>19</sup>

Voikkaan ensimmäistä uimanäytöstä ja -promootiota mainostettiin Kouvolan Sanomissa:

*"Hei, minne menet? Minähän olen matkalla Voikan uimanäytökseen. Kaikkihan sinne rientävät. Siellähän on sen kauniin Sompasen rannalla jotain aivan uutta. Näes, kun siellä vihitään maistereita ja kandidaatteja. Miten niitä vihitään? En tiedä itsekään, mutta tule mukaan, niin näet. Ja sitten, ajatteles, hukkuneitakin siellä jälleen palautetaan henkiin. Enkä tiedä mitä kaikkea siellä vielä tehdäänkään, mutta... Tule nyt jo! Onko sinulla 50 p:ää mukana? On. Pääseekö sillä? Pääsee."*

Sompasen kansanuimalan sijainti oli erikoinen, sillä sitä ei rakennettu luonnon hiekkarannalle, vaan vaikeakulkuiseen maastoon kalliokielekkeen jatkoksi, joka työntyi Huuhkajavuorenjyrkänteen alapuolelta järvelle. Aluksi Sompasen "kopille", kuten vanhaa uimalaa kutsuttiin, ei johtanut minkäänlaista tietä, vaan esimerkiksi juhlatilaisuuksissa tarvittavat välineet piti kuljettaa uimalaitokselle veneellä.

Yksi paikkakunnan tunnetuimmista kilpauimareista, Voikkaan Viestin Esko Heikkilä, on muistellut taivalta ensimmäiselle uimalaitokselle:

*"Sai olla kiitollinen siitä, että oli muodostunut jonkinlainen kinttupolku Skytän lepikosta Laakhaan rantaan asti, mutta siihen se loppuikin. Sitten oli loppumatka hypittävä kivien ja kuralätäkköjen yli kuusenokkien raapiessa kasvoja. Rantametsikkö 'kopille' asti oli melkoinen ryteikkö. Joskus kun vesi järvässä oli matalalla, päästiin rantahiekkaa pitkin*

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

*Kuusankosken ensimmäinen, valkoiseksi maalattu uimahuone (kuvan vasemmassa alareunassa) jouduttiin purkamaan tehtaan laajennuksen alla. (UPM Kymmenen keskusarkisto, Kuusankoski)*

Kimmo Seppänen ja Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja kroolin läiskettä Kuusankoskella

*osa matkasta. Myöhemmin sitten saatiin jonkinlainen tie Sompasen 'kopille', jonne lasketteli polkupyörällä muutamassa minuutissa.<sup>10</sup>*

Kuten monien uimakoulujen ja -seurojen alkutaipaleella myös Voikkaalla järjestäytyneeseen seuratoimintaan johtanut kehitys voidaan yksinkertaistettuna henkilöidä yhteen ihmiseen. Sompasen uimalan alkuvaiheissa on syytä korostaa vuonna 1914 Voikkaalle kansakoulunopettajaksi tulleen Akseli Lehden aloitteellista toimintaa. On kerrottu, että Lehden ehdotus johti uimalaitoksen rakentamiseen. Merkittävä vaikuttaja oli myös Voikkaan tehtaan isännöitsijä Herman Norman, joka uimamaisterina toimi aktiivisesti uimalan ja uimakoulun perustamiseksi.<sup>11</sup>

### **Ja ui uljaasti**

Myllykalliolla ja Lotinanpellolla oli 1930-luvun alussa kolme herasväen uimahuonetta vanhan Tehtaansillan ja myöhemmin valmistuneen uimalaitoksen välisellä Kymijoen itärannalla. Nämä uimahuoneet, joissa kaikissa oli ponnahduslauta, Kymiyhtiö oli rakentanut työnjohtajien ja tehtaan toimihenkilöiden perhei-

den käyttöön. Kopit olivat lukittuja, ja uimarit saivat tarvittaessa avaimen Tehtaansillan portinvartijalta. Vilho Björnin (s. 1919) mukaan Myllykallion vanhin uimahuone oli veturitaliin kohdalla. Tämän Koskisenrannan kopin hän muistelee valmistuneen 1920-luvun jälkipuoliskolla:

*"Me pojat emme avaimia tarvinneet, sillä ovet aukenivat ilman avaimia. Äkkisyvänkallion kopilta tuli joskus äkkilähtö, kun porttivornikka antoi kyytiä ilman avaimia koppia käyttäneille. Koskisenrannan kopissa saimme olla rauhassa porttivornikalta. Meillä pojilla oli tapana pelata korttia huonolla ja kylmällä ilmalla kopissa."*<sup>12</sup>

Erään pelin päätteeksi, Vilho Björnin mukaan vuonna 1930, pojat saivat ajatuksen vierittää pelipaikkansa jokeen:

*"Koppi oli rakennettu hirsikehikolle, etureuna tolppien päälle, takareuna ylempälle kalliolle porattujen rautatappien kiinnitykseen. – Koppi lähti seilaamaan sorkat pystyssä kuin laivan mastot. – Ja ui uljaasti (Leväsen lautan) lauttaliinoihin. Kuului olleen melkoinen urakka päästä koppi liinoista. Uutta koppia ei samalle paikalle enää rakennettu."*

On syytä olettaa, että poikien hävittämän uimalan paikalle suunniteltiin mutta uimakoppia, sillä vuodelta 1930 on tallessa Bengt Salinin piirustukset ("Ritning till simhus"). Kymintehtaan piirustuskonttorilla piirtäjänä vuosina 1916–1950 toimineen rakennusmestari Salinin kädenjälki osoittaa, että joen rantaan kaavailtiin pinta-alaltaan 2,5 m x 2,8 m -kokoista, harjakattoista, ikkunallista pystylautarakennusta. Mallikkaista piirustuksista huolimatta rakennus jäi toteuttamatta.<sup>13</sup>

Karhumäen veljesten vuonna 1935 ottamissa Voikkaan tehtaan ilmakuviissa näkyy Kymijoen rantaosuudella ainoastaan Äkkisyvänkallion uusi herrasväen uimala. Maisemasta oli hävinnyt kaksi vanhempaa uimakoppia, ja ne oli korvattu 1930-luvun alkuvuosina yhdellä nudisrakennuksella. Sama tilanne näkyy myös Kuusankosken kauppalan ensimmäisessä, vuosina 1936–1938 piirretyssä rakennussuunnitelmaakartassa. Äkkisyvänkallion uimala oli varsin suuri tasakattoinen rakennus, jonka pukuhuoneiden katto muodosti auringonottotasanteen. Joelle avantuneiden pukuhuoneiden edustalla oli avoin laualattia,

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

jolla pystyi myös nauttimaan auringosta. Uimala sijaitsi kalliojyrkänteiden alapuolella veden äärellä olevalla kalliotasanteella. Rakennus purettiin sotien jälkeen, sillä vuoden 1949 ilmavalkuvassa sitä ei enää näy.<sup>11</sup>

Hilkka Rajajärvi (s. 1922) on muistellut ”herrojen uimakoppia” Kymihoen pienen suvannon rantakalliolla Koskisenrannassa: ”Veteen johtivat jyrkät raput, joiden kaiteelta piti kokeilla uimahyppyyä. Hyppylautakin siellä oli.” Myös Jorma Raschka (s. 1933) on kuvaillut Akkisylvänkallion herrojen uimapaikkaa:

*”Veteen oli tälle kohtaa rakennettu aitaus ja sille lankkupohja, jotta siellä saattoi lapsetkin uida ilman hukkumispelkoa. Herratkin saattoivat altaassa kuhnehtia, eikä tarvinnut eväänsä heilauttaa.”<sup>15</sup>*

### Rakentamisbuumi

Valtion liikuntahallinto liittyi 1930-luvulla kuntien toimintaan urheilupaikkarakentamisessa. Teollisuuspaikkakunta Kuusankoskella tehtaan merkitys uimapaikkarakentamisessa jatkui silmiinpistävän tehokkaana. Kaikkiaan Kuusankoskella oli käynnissä 1930-luvulla varsinainen uimapaikkarakentamisen buumi, sillä vuosikymmenen jälkipuoliskolla Kymihoetiö rakensi vielä kaksi yleistä uimalaitosta Kymihoen rannalle.

Vuosina 1934–1935 Kymihoesta tehtiin ensimmäinen merkittävä vedenlaatututkimus, jossa vesistön kunto todettiin heikentyneeksi. Siksi uusien uimapaikkojen rakentamisen ajoittamisessa saattaisi nähdä propagandistisia piirteitä. Tutkimuksen seurauksena tehtaille laadittiin joen suojeleuhojelma tehostettuine jätepuhdistuksineen. Tilanteessa, jossa vastuuta väestön tarpeista huolehtimisessa yhä lisääntyvästi pyrittiin siirtämään tehtaalta kunnan harteille, Kymihoetiö keskittyi muun toiminnan ohella uimaloiden rakennustyöhön. Tällä panostuksella luotiin epäilemättä myönteistä mielikuvaa joen puhtaudesta ja tehtaan halusta vaikuttaa vesistön virkistyskäyttömahdollisuuksien säilymiseen paikkakunnalla.

Mustanvuoren jyrkänteiden alapuolella sijainneen vanhan uimakopin paikalle Kymihoetiö rakensi 1930-luvun alussa herasvälle oman uimalansa. Helsingistä Kymihoetiölle piirtäjäksi tullut Bengt Salin on allekirjoittanut kesäkuussa 1932 piirustuksen ”Förslag till simhus vid Mustavuori”. Piirustus kuvaa noin 10

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella



metriä pitkää ja 2 metriä leveää tasakattoista rakennusta, jossa oli kuusi pukuhuonetta. Rakennusta ympäröi päädyissä ja joen puolella kävelysilta, jolta veteen johti kolmet portaat. Uimala on merkitty tarkasti myös kunnan ensimmäiseen vuosina 1936–1938 piirrettyyn kaavakarttaan.<sup>16</sup>

Jorma Starck (s. 1932), joka asui seudulla vuoteen 1952 asti, on muistellut, että uimala oli pystyssä vielä 1960-luvulla:

*"Jyrkkään kalliorinteeseen oli rakennettu kymmenkunta metriä pitkä rakennus, jossa oli monta pukukoppia. Kopilta johtivat portaat kallion juurelle rakennetulle leveälle auringonottoon soveltuneelle laiturisillalle. Alajuoksun puolella oli pieni hiekkapohjainen lahti."*

Mustanvuoren uimalaan kuului Starckin mukaan myös 1,5 metrin korkuinen ponnahduslauta. Uimala toimi ikään kuin "tehtaan piirin sisällä", ja nuoret kutsuivat sitä "hurrien uimakopiksi". Periaatteessa uimalan käyttö oli vielä sodan jälkeen rajoitettu, mutta tehtaan ulkopuolisia ei suoranaisesti ajettu paikalta pois.<sup>17</sup>

### **Bertel Liljequist ja Kuusaan uimalaitos**

Kymijoen rantaan oli suunniteltu uimalaitosta jo vuonna 1912. Tuolloin arkkitehti Valter Thoménin laatimassa Kuusankosken tehdasyhdyskunnan asemakaavaluonnoksessa uimalaitosta hahmoteltiin Koskenrannan tehtaanjohdon asuinalueen eteläpuoliseen kallioniemeen, jossa sijaitsi herrasväen aikaisempi uimahuone. Kesti kuitenkin 23 vuotta ennen kuin koko kansalle tarkoitettu uimalaitos valmistui.<sup>18</sup>

Kymiyhtiö rakensi vuonna 1935 näyttävän, maamme eturivin arkkitehdin, Bertel Liljequistin (1885–1954) suunnitteleman Kuusaan uimalaitoksen. Harva kymenlaaksolainen tai suomalainen paikkakunta saattoi ylpeillä näin maineikkaan arkkitehdin suunnitteleamalla uimalaitoksella. Vaikka rakennus oli tyylikäs ja ajanmukainen, virtaavassa vedessä uiminen ei ollut tyynevetisiin altaisiin verrattuna yhtä nautinnollista. Kuusankosken Urheiluseuran (perustettu vuonna 1915) uimareiden harjoituspaikaksi muodostuneessa uimalassa Kymijoen virtaukset aiheuttivat luke-mattomia vaaratilanteita ja jopa kohtalokkaita uintiretkiä.

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

*Työläisurheiluseura Voikkaan Viestin uimaneitykset viihdyttivät kyläläisiä ja innostivat tehtaan työväkeä uinnin pariin. Kuva Som-pasen uimalaitoksesta 1920-luvulta. (Kuusankosken kaupunginmuseo)*

Kimmo Seppänen ja Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja kroolin läiskettä Kuusankoskella

Esimerkiksi vuonna 1928 Kuusankoskella syntynyt ja Kuopion Uimaseurassa 1940-luvun lopulla maakuntain viestiuintimestariksi yltänyt Lauri Aronen onertonut säikähdyksestään:

*"Olin alle kymmenenvuotias, kun lähdin uimaan virtaavaan veteen, joka alkoi vetää puoleensa. Ehdin huutaa apua, ennen kuin painuin veden alle. Siinä samassa sain potkaistua ensimmäisen kerran rinta-uinnin potkun, ja se siivitti minut pinnalle. Sitten huusin rannalla olleille, että en tarvitsekaan (apua)!"<sup>19</sup>*

Kymiyhtiö purki Kuusaan pääuimalan vedenlaadun huonontumisen seurauksena vuonna 1956. Kaksikymmentä vuotta aikaisemmin Kuusaan uutta uimalaitosta kuvattiin seuraavasti Kymiyhtymä-lehdessä:

*"Uimalaitos on rakennettu arkkitehti B. Liljequistin piirustusten mukaan. Pituutta sillä on kokonaista 60 metriä. Naisilla on oma osastonsa ja samoin myös miehillä. Pikkulapsia varten on oma altaansa, jossa veden korkeus on n. 30 cm. Se on varustettu metrin korkuisella aidalla, etteivät tenavat kurkottautuessaan pääse putoamaan syvemmille paikoille. Aikuisten käytettävissä on kaksi uima-allasta, kumpikin n. 25 m pitkiä, ja ne ovat paaluilla suojatut, etteivät tukit pääse ihmisten seassa*

uiskentelemaan. Hyppääjiä varten on rakennettu erikoinen hyppyteline, jonka korkeus normaalivedenpinnasta on tasan 9 m. Korkein syvyys altaissa on veden normaalikorkeuden aikana n. 4,5 m. Pukeutumissuojia on kaikkiaan 32, ja niiden ovet on niin kätevästi tehty, että ne toimivat myös pukeutumissuojien yhteydessä olevien vaatesäiliöiden ovina. Uimaopettajien suojat sijaitsevat keskellä rakennusta.<sup>20</sup>

### Kroolin läiskettä

Kymenrannan alueelle, niin sanotun Lotinanpellon talojen rantaan, Kymiyhtiö rakensi kesällä 1938 kaiken kansan käyttöön tarkoitettua Voikkaan uimalaitoksen, jossa uintia harrastettiin Voikkaan Urheilu-Veikkojen riveissä. Myös tämän uimalan piirustukset laati Kymiyhtiön piirustuskonttorissa Bengt Salin, jonka uimalasuunnitelmia on pidettävä erikoisina usvine koristeellisine yksityiskohtineen.

Kymenrannan uimala sijaitsi joen yläjuoksulla lähellä tehdasta, eikä veden laatu ollut siellä niin kehnoa kuin vesistön alapuolisilla osuuksilla. Tehtaan jätevedet menivät pitkin joen vuolasta keskivirtaa uimalaitoksen ohi. Joessa uineet tukit olivat varoituksista huolimatta pojille mieluisia. 1950-luvun alkupuolella nuorten SM-tasolla kilpaillut Voikkaan Urheilu-Veikkojen Seppo Nurminen (s. 1937) onertonut:

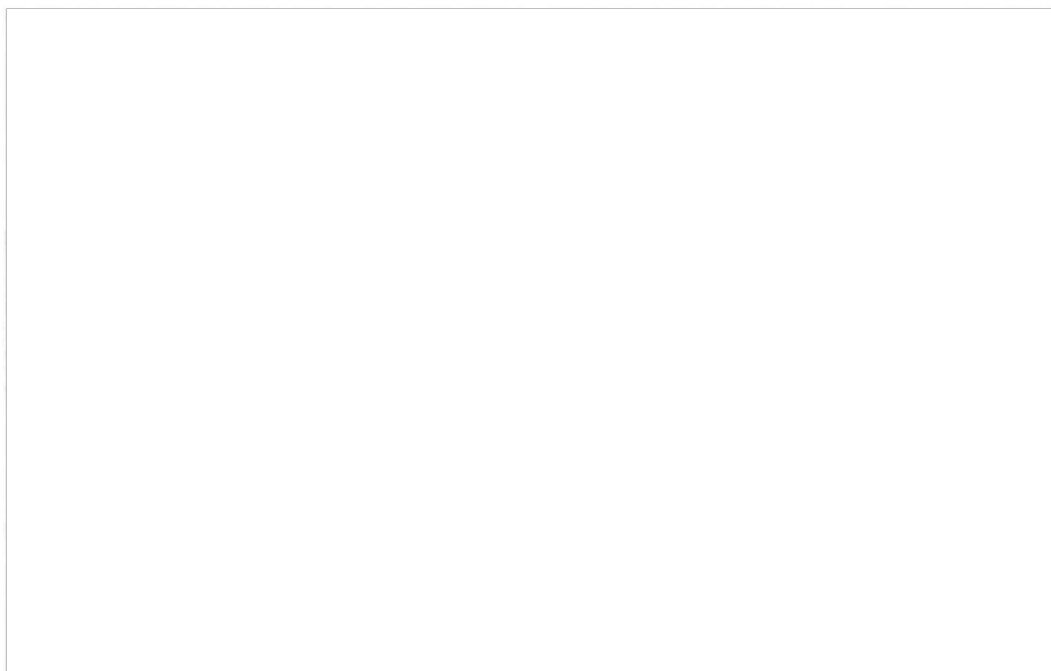
*"Juoksimme tukkeja pitkin kilpaa sumu- ja puomijuoksua. Aamusta iltaan leikimme lauttojen alla ja päällä hippaa. Sääret mustuivat, ja tuntuu ihmetellä, että mitään vakavampaa ei sattunut."*<sup>21</sup>

Ulla Nikulan Myllykallion kylän historiikka varten keräämässä aineistossa Lasse Virtanen muistelee, kuinka he pikkupoikina seurasivat aamusta iltaan kirvesmiehiä näiden rakentaessa Kymenrannan uimalaitoksen puusiltoja.<sup>22</sup> Kymi-Yhtymä-lehden uutisessa uimalaitosta kuvailtiin seuraavasti:

*"Laitos, joka tekee erittäin aistikkaan vaikutuksen, on rakennettu kokonaan maalle ja rannasta johtavat jokeen kuvassa näkyvät sillat. Erikseen miehille ja naisille on varattu tilavat pukusuojat. – Kunhan laitoksen lähiympäristö tulee saatetuksi kaikin puolin tarkoitustaan vastaavaan asuun, tulee sieltä varmastikin auringon ja veden palvojille viihtyisä ja miellyttävä virkistyspaikka."*<sup>23</sup>

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella



*Kuusankosken uimalaitos vuodelta 1949 (kuuvan vasemmassa reunassa) sijaitsi urheilukentän läheisyydessä. (Kuusankosken kaupunginmuseo)*

Kuusaanlammen Sääksniemestä kehittyi kuusaalaisten varsinainen "lammim ranta" vasta sodan jälkeen, vaikka siellä oli retkeilty ja käyty uimassa ahkerasti jo 1800-luvun lopulta lähtien. Kymintehtaan VPK oli vuonna 1938 rakentanut Sääksniemeen suositun tanssilavan, jossa palokunta järjesti juhannusjuhliaan. Vasta toisen maailmansodan jälkeen Kymiyhtiö rakennutti Sääksniemen Narrikalliolle uimalaitoksen urheiluseura Kuusankosken Kisan aloitteesta.<sup>21</sup> Tämän pienen uimalan piirustukset laati keväällä 1948 Voikkaan tehtaan piirustuskonttorilla piirtäjänä vuosina 1926–1973 toiminut voikkaalaissyntyinen rakennusmestari Aarne Virtanen.<sup>22</sup>

Sääksniemen uimalaitoksen sillan päässä oli torni, jonka hyppytaso oli kuuden metrin korkeudessa. Laiturilla oli uimahyppyjä varten lisäksi metrin korkuinen ponnahduslauta. Kahden laiturin väliin tehtiin 25 metrin radat. Pukukoppi oli ylhäällä rannassa. Kymintehtaan Urheiluseura ja Kymintehtaan Kisa järjestivät yhdessä uimalaitoksen vihkiäistilaisuuden heinäkuussa 1948.<sup>23</sup>

Kymi Oy:n uimaopetuksen piiriin kuuluivat myös vuosina 1945–1954 järjestetyt propagandauinnit Kuusaanlammella. Uin-

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

titoiminnan uusia muotoja paikkakunnalla vahvistui Kuopiossa vesipalloilijana ja uimarina tunnettu Eino Heikkinen (s. 1919), joka toimi Kymi-yhtiön poikien ammattikoulun voimistelunopettajana vuosina 1949–1953. Kuusankosken vuosinaan Heikkinen toimi Kuusankosken Urheiluseuran johtokunnassa vuodesta 1950–1953. Lisäksi hän toimi seuran uintijaoston puheenjohtajana ja nuorten valmentajana.<sup>27</sup> Eino Heikkinen työskenteli vuodesta 1955 vuoteen 1967 Suomen Uimaliiton päävalmentajana ja koulutusohjaajana. Hänet on mainittu niin sanotun ”kovan harjoitusjärjestelmän” käynnistäjäksi Suomessa.<sup>28</sup>

Kymiyhtiön sosiaalitarastajana sotien jälkeen toiminut vuoden 1936 sadan metrin vapaauinnin SE-nainen Toini Iivanainen (Mikkelin Uimaseura) on kuvaillut suuren maailman tyyliin uituja Kuusaanlammen ympäriuintikisoja:

*”Noin 100-päinen joukko lähti Kymi-yhtiön Ammattikoululta torvisoiton tahdissa Sääksniemeen, ja yhteislähdöllä kiersi lammella poijuilla merkityn noin 1500 metrin pituisen uintimatkan. Tämä vuosittainen tapahtuma sai paljon katsojia sekä tien varrella että kilpailupaikalla. Palkinnot saatiin lahjoituksina Kymin Oy:ltä, silloiselta Kauppa Oy:ltä ja muilta uinnin ystävilä.”<sup>29</sup>*

Sääksniemen uimalan toiminnan on kerrottu päättyneen siihen, että Saksanahon kaatopaikan valuma pilasi rantavedet. Uimakouluja Sääksniemessä ja kauppalan muilla uimapaikoilla jatkettiin kuitenkin uimahallin valmistumiseen asti. Kouvolan Sanomien kesäkuisessa ilmoituksessa vuonna 1950 luetellaan Kymiyhtiön uintiharrastuskilpailun kuusi suorituspaikkaa: ”pääuimala, Sääksniemen uimala, Mustanvuoren uimala, Mörkölinjan ranta, Kuusanniemen uimala ja Kymenrannan uimala”.

Mörkölinjan uimarannan ”lasten uimala” ei toiminut pitkään, sillä paikka oli rakennettu nopeasti suuriin ikäluokkiin kuuluvien lasten uimakouluja varten. Kaikkiaan uimala oli vaatimaton, sillä suoja-aitauksen lisäksi siinä ei ollut muita rakenteita. Jorma Starckin mukaan paikkaa kutsuttiin jostain syystä ”poikien rannaksi”, vaikka siellä ui pääasiassa tyttöjä. Vielä vuonna 1956 Kymiyhtiö järjesti uimakoulun Mörkölinjan uimalassa.<sup>30</sup>

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

## Sompasen rappio

Työläisurheiluseura Voikkaan Viestin vuosikertomuksessa 1929 harmiteltiin uintitoiminnan hiljentymistä, jonka suurimpana syynä pidettiin Sompasen uimalaitoksen huonoa kuntoa. Vuoden 1936 TUL:n Kymenlaakson piirinmestaruuskilpailut oli järjestettävä Kuusaan uimalassa, koska "oma" uimalaitos ei ollut edustuskelpoinen.<sup>31</sup> Niinpä vuoden 1937 kunnalliskertomuksessa uimalakysymyksestä ennakoitiin "ennen pitkää tulevan kunnallisen kysymyksen".

Jo heinäkuussa 1937 kunta osti Hirvelän kylän Tanttarin Savontalon omistajilta 1 500 neliometriä hyvää hiekkarantaa, "jossa entinen paljon käytetty uimalaitos lahona odottaa seuraajaa". Se teki samana vuonna myös Sompasen hiekkarannalle kunnollisen 500 metrin pituisen tien. Kuusankoski rakensi paikalle myös yhä olemassa olevan, lähes legendaarisen kivikäymälän. Lisäksi kunta kunnosti yleisen uimarannan, joka ympäröitiin kiviaidalla. Sompasen uimala siirtyi Kuusankosken kauppalan haltuun vuonna 1939 ollen ennen uimahallin valmistumista paikkakunnan ainoa kunnallinen uimalaitos.<sup>32</sup>

Vuoden 1939 kunnalliskertomuksessa todetaan, että "Sompasen uimalaitos on saatu jälleen käyttökuntoon. Sen kunnan rakennuslautakunta rakennutti aivan uudestaan, entisen tilalle". Hiekkarannalla kerrottiin vilkkaimpana päivänä käyneen 283 henkeä. Ulkomuodoltaan Sompasen uimalan hyppytorni muuttui perusteellisesti. Umpinaisen tornin sisällä olivat portaat. Laituripuolen sivulla oli kaksi hyppytaisoa sekä ponnahduslautaa. Kunnan uimakoulutoiminta jatkui Sompasen uimalassa kesällä 1939, mutta kansalliset uintikilpailut siellä järjestettiin vasta välirauhan kesällä 1940.<sup>33</sup>

Kun jäät jälleen rikkoivat uimalaitoksen ja sen pukuhuoneet keväällä 1948, rakennelmaa "uusittiin perusteellisesti" kesän aikana. Lopputulos jäi kuitenkin riittämättömäksi, ja Sompasen uimalan heikko kunto vaikeutti 1950-luvun ajan Voikkaan Viestin uintijaoston toimintaa. Esimerkiksi ennen kilpailuja uimalaitoksella jouduttiin pitämään kunnostustalkoot.<sup>34</sup>

Kesällä 1961 kunta pystytti Sompaselle uuden uimalan, joka rakennettiin sata metriä vanhaa uimalaa etelämmäksi kunnan omistamalle hiekkaranta-alueelle. Sompasen uuden uimalaitoksen piirustukset allekirjoitti joulukuussa 1960 jaalalaissyntyinen

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

rakennusmestari Ossi Saarenpää (s. 1935). Varsinaiseen hyppy-torniin rakennettiin kolmen ja viiden metrin tasot. Lisäksi laiturille tehtiin ponnahduslauta kahden metrin korkeuteen. Uimaltaasta tehtiin 25-metrinen. Tornista rakennettiin piirustusten mukaisesti umpinainen ja "suomivuorattu". Laiturin tyveen tehtiin uusi pukuhuonerakennus. Kun uudet uimalarakenteet valmistuivat, vanhat rakenteet purettiin lukuun ottamatta kives-tä tehtyä käymälää.<sup>35</sup>

### **Puhtaisiin vesiin**

Kymijoen saastumisesta huolestuttiin jo 1890-luvulla, jolloin huomion kohteena olivat kalastukselliset näkökohdat. Veden likaantumisesta tehtiin valituksia 1930-luvulla etupäässä joen alajuoksulla. Valittajien joukkoon liittyi elokuussa 1935 myös Kymintehtaan Rantakulmalla toiminut Tuomas Hokkasen Vaaturiliike. Ossi Seppovaaran julkaisemassa valituksessa sanotaan: "Hokkanen oli rakentanut talon Ruotsulan kylän Pokin tilan maalle tarkoituksella nostaa Kymijoesta vettä pumpulla, mutta likaisuuden vuoksi vettä ei voitu käyttää suodattamatta. Kaivo ei vielä 8,5 metrin syvyydestäkään antanut vettä. Siksi Hokkanen anoi suodatuslaitteen asentamista tai korvauksen maksamista veden hankkimiseksi muilla keinoilla."

Ensimmäinen varsinainen linnologinen tutkimus Kymi-joen veden laadusta tehtiin valitusten seurauksena vuosina 1934–1935. Joen todettiin likaantuneen Voikkaankoskelta alas-päin tehtaan jätevesipäästöistä ja veteen saostuneista kuiduista. Kuitenkin veden laadun sanottiin kelpaavan vielä juoma- ja talousvedeksi. Tutkimuksen seurauksena tehtailla tehtiin vedensuojelutoimenpiteitä, joiden jälkeen vuoden 1939 lisätutkimuk-sissa veden laadun todettiin parantuneen. Tehtaille määrättiin tiukennettu jätevesien puhdistus 1940-luvulla.<sup>36</sup>

Kouvolan Sanomissa kirjoitettiin huhtikuussa 1957, että uintiolosuhteet Kuusankoskella ovat heikot, ja siksi uimahallin aikaansaaminen paikkakunnalle on välttämätöntä.<sup>37</sup> Joen tila huononi edelleen tehdaspäästöjen ohella yhdyskuntajätteiden ja maatalouden lisääntyneen kuormituksen vuoksi. Vuosien 1961–1962 vesistötutkimukset osoittivat Kymijoen likaantuneen niin paljon, että sen virkistys- ja kalastuskäyttö oli estynyt. Uima-kouluja joessa järjestettiin kuitenkin uimalaitoksilla uimahallin

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

valmistumiseen asti.<sup>36</sup> Kaikkia likainen vesi ei pelottanut. Voikkaan Urheilu-Veikkojen uimari Seppo Nurminen on kertonut:

*"Kuusaalla veden laatu oli ratkaisevasti huonompaa kuin joen yläjuoksulla. Pohjaan painunut selluloosa, nollakuitu, oli varsinainen riesa. Pohjassa aikansa muhittuaan se kehitti itseensä ilmaa, joka puolestaan nosti epämiellyttävän näköisiä lauttoja pintaan virran vieltäväksi. Kilpailutilanteissa odotimme lähtöpalleilla, kenen radalle paakku mahtaa pullahtaa. Jos pullahti, niin siitä kroolattiin vaan läpi niin että rapa roiskui. Voin kertoa, että Myllykosken tehtaan alapuolella sijainnut uimalaitos paini tässä lajissa aivan omassa sarjassaan."*<sup>39</sup>

Kuusankosken uimahalli valmistui vuonna 1970, minkä jälkeen Kymiyhtiön vastuu työntekijöidensä ja heidän perheidensä uittamisesta siirtyi lopullisesti kunnan harteille. Kymijoessa olleiden uimaloiden toiminnan päättymisestä on kulunut lähes kahden sukupolven aika. Vasta 1980-luvulla tehtaissa ja kaupungilla alkoivat mittavat uudistukset jätepuhdistusjärjestelmien ehkäisemiseksi, joiden seurauksena joen vesi on palautumassa virkistyskäyttöön sopivaksi. Kuusankoskella paikallisen liikuntakulttuurin ja maiseman kehittämisessä on katsottu historiaan: muun muassa UPM:n kulttuurijohtaja Eero Niinikoski on viritellyt keskustelua siitä, että Kymijokeen voitaisiin jälleen rakentaa kaupunkilaisten virkistytymistä varten entisaikojen tyylinen uimalaitos.

Kuusankosken uintipaikkojen historiallinen kartoitus osoittaa, kuinka paikkakunnan lukuisat uimalaitokset tarjosivat tarpeelliset tilat uimiselle, kylpemiselle ja puhtaudesta huolehtimiselle. Kuntalaisten eriytyemisellä omien yhteiskuntaluokkien harrastustoimintaan oli myönteinen puolensa: jos paikkakunnalla olisi uitu ainoastaan yhdessä uimalaitoksessa, uinnin harrastajien ja uimataitoisten määrä olisi saattanut jäädä huomattavasti pienemmäksi.<sup>40</sup> Järjestöjen kulttuurin kaudella, 1900-luvun alusta 1930-luvulle,<sup>41</sup> ei eri kansankerrosten kanssakäyminen ollut aina erityisen sujuvaa.

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimaluoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

## Lähdeviitteet

- <sup>1</sup> Osmo Kaitalehto: "Työväen elinoloista ja asumisesta ennen toista maailmansotaa", 5-15. Kuusankoski-kirja. Kuusankoski 1997.
- <sup>2</sup> Antero Heikkinen: Terveiden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suo-



- nessa 1700- ja 1800-luvulla. SHS, Helsinki 1991; Erkki Fredrikson: "Uimisen ja kylpemisen maisemaa", teoksessa Ryhtilästä Ramonin kentälle. Jyväskylän liikuntamaisemaa ennen ja nyt. Toim. Esa Sironen. Atena Kustannus, Jyväskylä 1993, 46-84.
- 3 UPM-Kymmenen keskusarkiston valokuvakokoelma Kuusankosken Eerolassa; Kimmo Seppänen: "Kuusankosken uimalaitokset", Vellikuppi nro 4. Kuusankoski-Seura 2005.
- 4 UPM-Kymmenen keskusarkiston karttakokoelma; Kuusankosken kaupunginmuseon valokuvakokoelma.
- 5 Fredrik Nilsson: "Muistoista murrettua – uimarit ja uimarannat" (kaksi osin erisältöistä muistelmakäsikirjoitusta) 1978. Kuusankosken kaupunginmuseon kokoelmissa.
- 6 Kouvolan Sanomat 9.7.1913: "Yhtä ja toista – uimiselle esteitä".
- 7 Lasse Knapp: Voikkaan Viesti – uinnin historia, omakustanne, Kuusankoski 2003.
- 8 Kouvolan Sanomat 22.8.1915.
- 9 Tero Matkaniemi: Kuopion Uimaseuran satavuotinen taival. Kuopio 2004.
- 10 Lasse Knapp 2003, 7.
- 11 Kouvolan Sanomat 8.9.1915; Ensio Sihvonen: Kesäurheilua Voikkaalla 1910-luvulla III (Kuusankosken Sanomat 26.8.1980).
- 12 Vilho Björn: Muistoja menneiltä ajoilta. Kuusankoski-Seuran perinnejulkaisu nro 17, 21. Kuusankoski 2003.
- 13 UPM-Kymmenen keskusarkiston rakennuspiirustuskokoelma.
- 14 Kuusankosken kaupunginmuseon valokuva- ja karttakokoelma.
- 15 Hilka Rajajärven (s. 1922) ja Jorma Raschkan (s. 1933) haastattelut 8.8.2005; Ulla Nikula: "Uintiharrastus", teoksessa Myllykallio – kakaroiden kasvupaikka. Kuusankoski-Seuran perinnejulkaisu nro 19. Kuusankoski 2005.
- 16 UPM-Kymmenen keskusarkiston rakennuspiirustuskokoelma; Kuusankosken kaupungin karttakokoelma.
- 17 Jorma Starckin haastattelu 8.8.2005.
- 18 Veikko Talvi: Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen. Kymin osakeyhtiön historia 1872–1917, 203. Kouvola 1979.
- 19 Lauri Arosen haastattelu 24.8.2003.
- 20 Kymi-Yhtymä 1/1936, 32–33: "Kuusankosken urheiluriennoille ovat uimalaitos ja hyppyrinäkki antaneet voimakkaan sysäyksen."
- 21 Seppo Nurmisen (s. 1937) kirjallinen tiedonanto 14.11.2005
- 22 Ulla Nikula: "Uintiharrastus." Artikkelit teoksessa Myllykallio. Kakaroiden kasvupaikka.
- 23 Kymi-Yhtymä 2/1938, 42: "Voikka on saanut uimalaitoksen".
- 24 Niilo Kauppila: Kuusankosken Kisa 1907–1987, 5. Kotka 1987.
- 25 UPM-Kymmenen keskusarkiston rakennuspiirustuskokoelma; Kimmo Seppänen: "Funkisomakotitaloja Kuusankoskella", Vellikuppi nro 2, 6. Kuusankoski-Seuran kotiseutujulkaisu 2003.
- 26 Kymi-Yhtymä 1/1948, 17: "Sääksniemen uimalan vihkiäiset".
- 27 Eino Heikkisen ansioluettelo 1954. Kuopion Uimaseuran arkisto (järjestämätön, Kuopion uimahalli).

Kimmo Seppänen ja  
Tero Matkaniemi

Uimahuoneita ja  
kroolin läiskettä  
Kuusankoskella

- <sup>29</sup> Urheilumme kasvot 4., 829.
- <sup>29</sup> Toini Iivanainen: "Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton Kuusankosken osaston toimintaa" (6-sivuinen moniste, kirjoitettu 30.11.1997. Kuusankosken kaupunginmuseon arkisto).
- <sup>30</sup> Jorma Starekin haastattelu 8.8.2005.
- <sup>31</sup> Lasse Knapp: 13, 23.
- <sup>32</sup> Kuusankosken kunnan XVII kunnalliskertomus 1937: rakennuslautakunta, 132 ja urheilulautakunta, 138.
- <sup>33</sup> Kuusankosken XIX kunnalliskertomus 1939: rakennuslautakunta, 121; urheilulautakunta, 131–132; Kuusankosken kunnan XX kunnalliskertomus 1940, urheilulautakunta, 116.
- <sup>34</sup> Kuusankosken kunnan kunnalliskertomus 1948, urheilulautakunta; Knapp: 37, 43–45.
- <sup>35</sup> Kuusankosken kunnan kunnalliskertomus 1961; UPM-Kymmenen keskusarkiston rakennuspiirustuskokoelma.
- <sup>36</sup> Ossi Seppovaara: Kymijoki, virran kohtaloita vuosisatojen saatossa, 368–369; Harri Jussila: "Kymijoen vedenlaadun vaihteita Kuusankoskella", Vellikuppi 4, Kuusankoski-Seuran kotisenttijulkaisu 2005, 46–49.
- <sup>37</sup> Kouvolan Sanomat 27.4.1957; Johanna Kokko: Ihmisten Kymijoki, 52–59. Kultuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2002.
- <sup>38</sup> Kuusankosken Sanomat 3.7.1969: "Uimakoulut alkoivat, veteen ei ole vielä päästy".
- <sup>39</sup> Seppo Nurmisen kirjallinen tiedonanto 14.11.2005.
- <sup>40</sup> Uintia harrastavista seuroista "Voikkaan Viesti ui Sompasella, Urheiluveikot Kymenrannassa ja Kuusankosken Urheiluseura Kuusankoskella. Kussakin seurassa oli omien liittojensa piirikunnallisen, alueellisen ja kansallisen tason mestareita." Seppo Nurmisen kirjallinen tiedonanto 14.11.2005.
- <sup>41</sup> Hannu Itkonen: Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta. 1996.